

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО

ГУТНИК ВІТАЛІЙ ВОЛОДИМИРОВИЧ

УДК 341.3:341.49

**ПРАВО НА ЗАХИСТ У МІЖНАРОДНИХ КРИМІНАЛЬНИХ
СУДАХ: ДОКТРИНА ТА ПРАКТИКА**

12.00.11 «Міжнародне право»

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Харків – 2018

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі міжнародного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України.

Науковий консультант – доктор юридичних наук, професор **Буроменський Михайло Всеволодович**, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, професор кафедри міжнародного права Інституту міжнародних відносин, член-кореспондент Національної академії правових наук України.

Офіційні опоненти:

– доктор юридичних наук, професор **Баймуратов Михайло Олександрович**, Інститут законодавства Верховної Ради України, головний науковий консультант відділу європейського права та міжнародної інтеграції;

– доктор юридичних наук, професор **Київець Олена Валеріївна**, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, професор кафедри міжнародного та європейського права;

– доктор юридичних наук, професор **Сироїд Тетяна Леонідівна**, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, завідувач кафедри міжнародного та європейського права.

Захист відбудеться 27 лютого 2019 р. о 10:00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.086.03 у Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 84-А.

Автореферат розіслано 25 січня 2019 р.

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Н. П. Матюхіна

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. У XXI ст.

переосмислюється місце та роль міжнародного права; у нього з'являються нові орієнтири. Світова спільнота поступово перейшла свій шлях розвитку від концепції державоцентризму до гомоцентризму. У другій половині XX ст. світовим співтовариством прийнято міжнародні договори у сфері захисту прав людини та створено органи контролю за їх дотриманням.

Серед прав людини право на захист у кримінальних провадженнях посідає особливе місце. Воно передбачене в п. 1 ст. 11 Загальної декларації прав людини 1948 року, п. 3 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року (далі – МПГПП), п. 3 ст. 6 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (далі – ЄКПЛ), п. 2 ст. 8 Американської конвенції про права людини 1969 року, п. «с» ст. 7 Африканської Хартії прав людини і народів 1981 року та багатьох інших.

Концепцію права на захист у кримінальних провадженнях (особливо в контексті її тлумачення Комітетом ООН з прав людини (далі – КПЛ) та Європейським судом з прав людини (далі – ЄСПЛ)) взято за основу під час розробки статутів сучасних міжнародних кримінальних судів. Зокрема, право на захист передбачене у ст. 21 (4) (d) Статуту Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії (далі – МКТЮ), ст. 20 (4) (d) Статуту Міжнародного кримінального трибуналу щодо Руанди (далі – МКТР) та ст. 67 (1) (d) Статуту Міжнародного кримінального суду (далі – МКС). Право на захист у кримінальних провадженнях у міжнародних кримінальних судах сформульовано ідентично, як і у МПГПП та ЄКПЛ. На додаток до цього, при тлумаченні права на захист міжнародні кримінальні суди застосовують релевантну практику міжнародних органів у сфері захисту прав людини, зокрема КПЛ та ЄСПЛ. Це дає змогу вести мову про необхідність дослідження впливу стандартів міжнародного права прав людини на міжнародне кримінальне право в контексті права на захист.

Дослідження права на захист у кримінальних провадженнях у міжнародних судах має теоретичне і практичне значення для України. Наша держава наразі ще не є учасницею Римського статуту, однак визнала *ad hoc* юрисдикцію МКС у порядку, передбаченому ст. 12 (3) його Статуту. Причому визнання юрисдикції *ad hoc* шляхом подання відповідної заяви про це відбулося уже двічі. Перший раз наша держава прийняла юрисдикцію МКС в лютому та квітні 2014 року – щодо

злочинів, вчинених під час мирних протестів в Україні з 21 листопада 2013 до 22 лютого 2014 року. Вдруге, коли Україна визнала юрисдикцію *ad hoc* МКС, – щодо воєнних злочинів та злочинів проти людяності, які вчинені на території України з 20 лютого 2014 р. Відтак, дослідження права на захист у міжнародних кримінальних судах, зокрема і в МКС, необхідне для підготовки практикуючих адвокатів, які будуть забезпечувати захист осіб, щодо яких вестиметься кримінальне провадження в МКС у рамках обвинувачення стосовно вчинених міжнародних злочинів в Україні.

Попри очевидну значущість права на захист у міжнародних кримінальних судах, у вітчизняній міжнародно-правовій доктрині відсутні його комплексні дослідження на рівні монографічних і дисертаційних робіт. Більше того, загалом проблематика міжнародного кримінального судочинства є досить новою у вітчизняній науці. Окремі питання, пов'язані з діяльністю міжнародних кримінальних судів, зокрема в контексті визначення ними дій, що підпадають під поняття «злочини проти людяності», піднімалися А. А. Маєвською у її кандидатській дисертації «Злочини проти людяності: міжнародно-правовий аспект» (2002 р.). Серед провідних українських досліджень слід згадати й дисертацію О. В. Сенаторової (Касинюк) «Кримінально-процесуальні питання діяльності міжнародних кримінальних судів» (2005 р.), яка стала однією з найбільш фундаментальних у міжнародно-правовій доктрині працюю, присвяченою міжнародному кримінальному судочинству. Проблематика, пов'язана зі створенням та діяльністю МКС піднімалася у дисертаційному дослідженні В. П. Пилипенка «Міжнародний кримінальний суд за Римським Договором 1998 року» (2005 р.). Юрисдикція міжнародних кримінальних судових установ досліджена у дисертаційній роботі Н. В. Дрьоміної «Юрисдикція міжнародних кримінальних судів і трибуналів» (2006 р.). Окремі особливості кримінальної відповідальності у міжнародних кримінальних судах досліджені І. О. Колотухою у його дисертаційному дослідженні «Кримінальна відповідальність фізичних осіб за порушення норм міжнародного гуманітарного права» (2010 р.). Особливості правового статусу учасників міжнародних кримінально-процесуальних відносин здійснено Т. Л. Сироїд у її докторській дисертації «Правовий статус учасників кримінально-процесуальних відносин у міжнародному кримінальному судочинстві» (2011 р.). Практика міжнародних кримінальних судів у сфері захисту культурних цінностей у зв'язку зі збройним конфліктом вивчалася Д. О. Ковалем у його дисертаційній роботі «Міжнародно-правовий захист культурних цінностей у зв'язку зі

збройним конфліктом» (2014 р.). Аналіз процесуальних норм, що регулюють статус індивіда як учасника міжнародного судового розгляду, проведений О. Б. Кучер у дисертації «Становлення процесуальних норм щодо міжнародного судового розгляду за участі індивідів» (2015 р.). Варто зазначити, що серед згаданих дисертаційних робіт право на захист у міжнародних кримінальних судах досліджувалося опосередковано О. В. Сенаторовою (Касинюк) та Т. Л. Сироїд. Так, О. В. Сенаторова (Касинюк) розглядала це питання крізь призму прав підозрюваних та обвинувачених, а Т. Л. Сироїд досліджувала окремі питання, пов'язані з правом на захист, в контексті правового статусу підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого, а також правового статусу захисника.

Значно більшу увагу міжнародному кримінальному судочинству загалом, та праву на захист у міжнародних кримінальних судах зокрема, приділено у зарубіжній міжнародно-правовій доктрині. До найбільш вагомих монографічних досліджень, які стосуються права на захист у міжнародних кримінальних судах, варто віднести монографію Я. Туїнстри «Захисник у міжнародному кримінальному праві» (*Tuinstra J. Defence Counsel in International Criminal Law*) 2009 р., а також колективну монографію «Захист у міжнародному кримінальному процесі: справи, матеріали та коментар», за редакцією М. Бохлендера, Р. Боеда та Р. Вільсона (*Defense in International Criminal Proceedings: Cases, Materials and Commentary* (ed. Bohlander M., Boed R, Wilson R. J.)) 2006 р. Однак і в цих працях право на захист досліджувалося побіжно, здебільшого під кутом зору сторони захисту загалом або ж правового статусу захисника зокрема. Так, Я. Туїнстра предметно розглядала тільки один елемент права на захист – право на правову допомогу (розділ II згаданої монографії), а в колективній монографії за редакцією М. Бохлендера, Р. Боеда та Р. Вільсона, окремим теоретичним аспектам права на захист, зокрема праву на правову допомогу захисника, приділено увагу у розділі 2 (підрозділи 4.1, 5.1, 6.1).

Загальнотеоретичну проблематику, пов'язану з діяльністю міжнародних кримінальних судів та міжнародних органів у сфері захисту прав людини, досліджували у своїх працях: М. О. Баймуратов, М. В. Буроменський, В. Г. Буткевич, М. М. Гнатовський, Ф. Кашер (P. Kastner), Х.–П. Кауль (Kaul H.–P.), О. В. Київець, Е. Копельман, (E. Kopelman), Г. Мартініко (G. Martinico), І. МакДермотт (Y. McDermott), А. Мовбрей (A. Mowbray), Д. Мундіс (D. Mundis), М. Мутуа (M. Mutua) Р. Нероне (R. Nerone), М. Новак (M. Nowak), В. П. Пилипенко, Р. Дж. Прітчард (R. J. Pritchard), Ф. Сендс (P. Sands),

О. В. Сердюк, О. В. Тарасов, Г. Фінч (G. Finch), Дж. Форд (J. Ford), І. В. Яковюк та ін.

Окремі аспекти права на захист у кримінальних провадженнях у міжнародних кримінальних судах та міжнародних органах із захисту прав людини досліджували такі вітчизняні та зарубіжні науковці, як: К. Андрітої (C. Andritoi), Ш. Бассіоні (M. C. Bassiouni), П. Бассетт (P. Bassett), С. Бересфорд (S. Beresford), С. Бертодано (S. Bertodano), М. Бохлендер (M. Bohlander), К. Буїшман (C. Buisman), Т. Б. Вільчик, Дж. Вілл'ямс (J. Williams), К. Галлант (K. Gallant), Б. Гамперт (B. Gumpert), П. Ганнінг (P. Gunning), Т. Гат (T. Gut), Д. Гудима, Р. К. Джоунс (R. K. Jones), Н. Джоргенсен (N. Jorgensen), Н. Л. Кам'єр (N. L. Camier), М. Карнаvas (M. Karnavas), Е. Кейп, О. В. Сенаторова (Касинюк), В. Коста Рамос (V. Costa Ramos), Г. Кнупс (G. Knoops), К. Кременс (K. Kremens), Г. Леховел (H. Lahiouel), Е. Ліні (E. Leaney), О. О. Лукашева, Ф. Лупса (F. Lupsa), Дж. МакМорроу (J. McMorro), М. Маркович (M. Markovic), П. Маркус (P. Marcus), П. Махоні (P. Mahoney), З. Наморадзе, М. Ньютон (M. Newton), С. Негрі (S. Negri), Р. Рана (R. Rana) Т. Л. Сироїд, Дж. Хокінг (J. Hocking), М. Холлерс (M. Hallers), К. Хотіс (C. Hotis), Д. Фелльман (D. Fellman), В. Шабас (W. Schabas) та ін.

Отже, беручи до уваги, що у міжнародно-правовій доктрині аналізували тільки окремі аспекти права на захист у міжнародних кримінальних судах, виникає необхідність комплексного міжнародно-правового дослідження цієї проблематики. Запропонована дисертація покликана закласти основу для подальшого розвитку міжнародно-правової доктрини права на захист у міжнародних кримінальних судах, а також гармонізації законодавства України у сфері права на захист у кримінальному провадженні з нормами МКС.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана на кафедрі міжнародного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого відповідно до плану науково-дослідних робіт згідно з Державною цільовою комплексною програмою «Теоретичні та практичні проблеми сучасного міжнародного права та іноземного конституційного права» (державний реєстраційний номер 0111U000954).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є розробка концепції права на захист у міжнародних кримінальних судах, поглиблення наукових знань щодо правової природи, нормативного змісту та особливостей його гарантування у практиці діяльності міжнародних кримінальних судів. Для досягнення поставленої мети

передбачено вирішення таких завдань:

- встановити особливості права на захист у кримінальних провадженнях як соціальної цінності;
- охарактеризувати принцип рівності сторін як правову основу забезпечення ефективного захисту у кримінальних провадженнях;
- виявити специфічні характеристики генезису міжнародно-правового регулювання та практики міжнародних судів щодо гарантування права на захист у кримінальних провадженнях;
- визначити особливості правової природи та нормативного змісту права на захист у практиці міжнародних органів із захисту прав людини;
- розкрити нормативний зміст права на захист у практиці міжнародних кримінальних судів;
- встановити зміст основних повноважень Секретаріатів міжнародних кримінальних судів щодо забезпечення права на захист;
- з'ясувати місце й значення адвокатських об'єднань у гарантуванні права на захист у міжнародних кримінальних судах;
- виявити й оцінити основні міжнародно-правові проблеми імплементації Римського статуту МКС у внутрішньодержавне законодавство України;
- визначити шляхи гармонізації законодавства України у сфері права на захист у кримінальному провадженні з нормами МКС.

Об'єктом дослідження є міжнародні правовідносини у сфері гарантування права на захист у міжнародних кримінальних судах.

Предметом дослідження є право на захист у міжнародних кримінальних судах: доктрина та практика.

Методи дослідження визначаються його метою та завданнями. У процесі дисертаційного дослідження застосовувалися загальні та спеціальні методи наукового пізнання.

Серед загальних методів у дисертаційному дослідженні використовувалися діалектичний, формально-логічний та системно-структурний методи. Діалектичний метод пізнання дозволив дослідити цінність права на захист у кримінальних провадженнях, виявити його правову природу та встановити його взаємозв'язок з іншими правовими поняттями (підрозділ 1.1). Формально-логічний метод використовувався для визначення понять «право на захист» та «принцип рівності сторін», і для подальшого їх застосування в більш складних формах мислення – судженнях та умовиводах (підрозділи 1.1 та 1.2). Системно-структурний метод дав змогу розглядати право на захист у кримінальних провадженнях як комплексне право та виділити його окремі елементи, дати їх характеристику та встановити взаємозв'язки між ними

(підрозділи 2.1–2.3 та 3.1–3.3).

У дисертації використано такі спеціальні методи правової науки, як: історико-правовий – для аналізу генезису міжнародно-правового регулювання права на захист та практики міжнародних судів (підрозділ 1.3); порівняльно-правовий – для порівняння нормативного змісту права на захист у кримінальних провадженнях у практиці міжнародних кримінальних судів (підрозділи 3.1–3.3) та міжнародних органів у сфері захисту прав людини (підрозділи 2.1–2.3), а також у внутрішньодержавному законодавстві України (підрозділ 5.2); формально-догматичний – для тлумачення положень, які містяться в статутах міжнародних кримінальних судів, МПГПП, ЄКПЛ, рішеннях МКТЮ, МКТР, МКС, КПЛ, ЄСПЛ (підрозділи 2.1–2.3, 3.1–3.3, 4.1–4.2), а також положень внутрішньодержавного законодавства України (підрозділи 5.1–5.2).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що робота є першим у вітчизняній науці комплексним дослідженням права на захист у кримінальних провадженнях у міжнародно-правовій доктрині та практиці міжнародних кримінальних судів. Основні теоретичні та практичні результати, що характеризують особистий внесок дисертанта та виносяться на захист, конкретизуються в таких положеннях:

уперше:

– встановлено, що міжнародно-правова норма про право на захист у кримінальних провадженнях є загальною та невід’ємною у тому сенсі, що у демократичному суспільстві кожна людина має право на захист у кримінальному процесі. Однак правові засоби його реалізації значною мірою залежать від конкретної практики міжнародних судових органів, регіональних та національних особливостей;

– доведено, що хоча право на захист у кримінальних провадженнях за своєю правовою природою є громадянським правом, його складові елементи можуть мати ознаки соціально-економічного права. Так, право на захист у частині безоплатної правової допомоги залежить від економічних чинників, зокрема фінансових можливостей держави організувати систему фахової безоплатної правової допомоги, а отже, має ознаки соціально-економічного права. Підкреслено, що це не впливає на кваліфікацію права на захист у цілому як громадянського права. Відтак, держава повинна забезпечити безумовне гарантування права на захист загалом;

– на підставі розгляду права на захист крізь призму теорій універсалізму, релятивізму та плюралізму обґрунтовано, що теорія

плюралізму, поєднавши теорію універсалізму та релятивізму, є найбільш прийнятною для розуміння правової природи права на захист. Керуючись теорією плюралізму, встановлено, що право на захист у кримінальних провадженнях є певною універсальною цінністю, яка присутня у всіх правових системах сучасності. Разом з тим, можуть мати місце особливості реалізації окремих елементів права на захист, що пов'язано зі специфіками національних чи регіональних правових систем;

– встановлено, що рівень гарантування права на захист у регіональних міжнародно-правових системах захисту прав людини залежить від стандарту захисту у державах, що входять до тієї чи іншої регіональної системи та від особливостей їх національних правових традицій. Міжнародно-правовий стандарт забезпечення права на захист буде вищим у тих системах, до яких входять держави, у національних правопорядках яких право на захист гарантується на більш високому рівні. Відтак, оскільки у національних правопорядках європейських держав право на захист гарантується на більш високому рівні порівняно з державами інших регіональних правових систем, рівень гарантування права на захист у європейській системі захисту прав людини є вищим у порівнянні з іншими регіональними системами захисту прав людини;

– обґрунтовано, що міжнародно-правова норма про право на захист значною мірою встановилася під впливом національного законодавства і правової практики держав, головним чином західноєвропейських. Але цілком очевидним є і той факт, що національне законодавство відчуває на собі значний вплив міжнародно-правового розуміння права на захист, особливо через призму практики Комітету ООН з прав людини, ЄСПЛ та інших міжнародних органів із захисту прав людини, компетенція яких є обов'язковою для відповідних держав-учасниць;

– звернено увагу, що у Нюрнберзькому та Токійському трибуналах не надавались достатні правові засоби реалізації права на захист. Встановлено, що наступництва у сфері нормативного змісту та правових засобів реалізації права на захист у сучасних міжнародних кримінальних судах від Нюрнберзького та Токійського трибуналів немає. Про це свідчить аналіз матеріалів підготовчого процесу щодо розробки статутів міжнародних кримінальних судів, а також практика міжнародних кримінальних судів, – сучасні міжнародні кримінальні суди, розглядаючи питання у сфері права на захист, досліджували нормативний зміст цього права у МПГПП, ЄКПЛ та практиці Комітету

ООН з прав людини і ЄСПЛ;

– доведено, що міжнародні кримінальні суди сприймають стандарти міжнародних органів у сфері права на захист, однак з огляду на мету їх створення та юрисдикцію, вони встановили додаткові гарантії. У практиці Комітету ООН з прав людини та ЄСПЛ не встановлюються вимоги до кваліфікації захисника; це питання належить до компетенції держави. Натомість у міжнародних кримінальних судах не тільки висуваються вимоги до кваліфікації захисників, – такі вимоги є значно вищими, ніж до захисників у кримінальних провадженнях у національних правопорядках;

– аргументовано, що серед органів міжнародних кримінальних судів Секретаріат відіграє головну роль у забезпеченні права на правову допомогу, виконуючи ті функції, які у національних правових системах покладені на органи адвокатського самоврядування та міністерство юстиції, зокрема, ведення Списків (реєстрів) адвокатів, які вправі здійснювати адвокатську діяльність, прийняття рішення щодо асигнування захисника, участь у процедурі дисциплінарної відповідальності адвокатів тощо. Обґрунтовано, що такі функції секретаріатів міжнародних кримінальних судів доцільно передати до відповідних адвокатських об'єднань міжнародних кримінальних судів, які повинні мати самостійне фінансування та бути повністю незалежними. Це не тільки зміцнить становище адвокатів, а й сприятиме дотриманню принципу рівності сторін та справедливому судочинству загалом;

– висловлено думку про необхідність гармонізації законодавства України у сфері права на захист з нормами МКС. Акцентовано, що застосування виключно стандартів ЄСПЛ та КПЛ не здатне повною мірою врахувати особливості міжнародних злочинів та надати особам, щодо яких здійснюється кримінальне провадження, найвищий рівень гарантій права на захист. Критерієм вибору застосування тих чи інших стандартів повинен бути принцип найбільшого дотримання інтересів особи. Якщо у національному кримінальному процесі здійснюється кримінальне провадження по обвинуваченню у вчиненні міжнародних злочинів, мають застосовуватися не тільки стандарти ЄСПЛ та КПЛ, а й МКС, так як останні встановлюють значно вищий рівень гарантій права на захист;

удосконалено:

– положення про підстави обмеження права на особистий захист та призначення правової допомоги захисника проти волі підозрюваного чи обвинуваченого. Зокрема, такими підставами є: 1) нездатність

обвинуваченого у належній мірі підготуватися до ефективного захисту; 2) хвороба обвинуваченого; 3) обструктивна поведінка. Звернено увагу, що і за таких підстав, обвинуваченому необхідно забезпечити можливість обирати адвоката, який буде надавати правову допомогу. Для цього йому потрібно подавати список адвокатів, які мають компетенцію з надання правової допомоги. Якщо ж він відмовиться обрати такого адвоката, суд вправі асигнувати конкретного адвоката на власний розсуд;

– тезу про право на вільний вибір захисника у порядку надання безоплатної правової допомоги. Аргументовано, що практика міжнародних кримінальних судів розширено інтерпретувала право на безоплатну правову допомогу захисника: неможливий підозрюваний чи обвинувачений не тільки має право на безоплатну правову допомогу, а й на вільний вибір адвоката. Причому такий адвокат повинен забезпечити якісну правову допомогу, а міжнародні кримінальні суди – створити для цього необхідні передумови;

– підходи щодо вимог до кваліфікації захисника у міжнародних кримінальних судах. Акцентовано, що вимоги до кваліфікації адвокатів слід розглядати у трьох площинах, зокрема щодо: 1) досвіду роботи; 2) володіння мовами; 3) відсутності судимості за вчинені злочини та дисциплінарних стягнень. На додаток до цих вимог, МКТЮ та Механізм для міжнародних кримінальних трибуналів (далі – ММКТ) передбачають вимоги щодо моральних якостей та членства в асоціації адвокатів, практикуючої в зазначених трибуналах;

– правову характеристику Секретаріату у міжнародних кримінальних судах. Звернено увагу, що він виконує не тільки ті функції, які є типовими для секретаріатів судів у національних правопорядках, зокрема, що пов'язані з технічним забезпеченням судового розгляду та діяльності суду, а й здійснює загальні адміністративні функції, притаманні для міжнародних організацій;

– положення про особливості імплементації Римського статуту для держав-учасниць у їх національні правопорядки. Попри відсутність формальних зобов'язань щодо імплементації Римського статуту для держав-учасниць у їх національні правопорядки, такі держави *de facto*, враховуючи особливу правову природу та завдання МКС, вважають себе зв'язаними зобов'язаннями щодо імплементації положень Римського статуту у своє внутрішньодержавне законодавство, особливо його матеріальних норм;

– тезу про те, що Україна, визнавши юрисдикцію *ad hoc* МКС, тим самим взяла на себе такі ж зобов'язання, як держава-учасниця, у тім числі у неї виникають зобов'язання щодо імплементації Римського

статуту. Однак визнання юрисдикції *ad hoc* МКС тільки покладає на державу обов'язки щодо співпраці, при цьому не даючи прав, які мають держави-учасниці, зокрема, брати участь у роботі Асамблеї держав-учасниць, обирати суддів, Прокурора МКС та його заступників тощо. Наша держава має пряме зобов'язання щодо ратифікації та імплементації Римського статуту МКС 1998 року та пов'язаних з ним документів відповідно до ст. 8 Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. Згідно з п. 1 розділу II Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 2 червня 2016 року, Україна зможе ратифікувати Римський статут не раніше 30 червня 2019 року;

набули подальшого розвитку:

– висновок про комплексність права на захист у кримінальних провадженнях та віднесення до його елементів права на особистий захист (право захищатися особисто), права на правову допомогу захисника за власним вибором (право на захист за допомогою обраного захисника) та права на безоплатну правову допомогу;

– наукове положення, що принцип рівності сторін є базовим принципом у гарантуванні ефективного захисту у кримінальних провадженнях. Він дає змогу забезпечити мінімальний рівень реалізації стороною захисту своїх прав, який не може бути нижчим, ніж той, що є у сторони обвинувачення. Досліджуваний принцип є певною перепорою для можливого погіршення становища сторони захисту при виникненні нових норм міжнародного чи національного права, які передбачатимуть більш привілейоване становище для сторони обвинувачення. Навіть якщо для сторони обвинувачення буде передбачене нове процесуальне право у сфері кримінального переслідування, обов'язково повинне надатися пропорційне право для сторони захисту;

– положення про те, що початковим моментом права на правову допомогу захисника за власним вибором є початок кримінального провадження щодо особи, незалежно від того, чи оголошується офіційно підозра або обвинувачення, чи вони не носять такого офіційного характеру. Надалі особа, щодо якої здійснюється кримінальне провадження, вправі використовувати правову допомогу захисника на всіх стадіях процесу;

– теза про те, що кожна особа, щодо якої здійснюється кримінальне провадження, вправі вільно обирати захисника; такий вибір є потенційно необмеженим, але виключно з-поміж осіб, які відповідають вимогам до кваліфікації захисників у тій чи іншій державі або ж суді. Така вимога пов'язана з необхідністю забезпечення ефективної правової

допомоги, яка може бути забезпечена тільки юристом, який належним чином підготовлений здійснювати захист;

– твердження, що у міжнародних кримінальних судах реалізація права на особистий захист за загальним правилом не може забезпечити більш ефективний захист, як захист за допомогою кваліфікованого адвоката. Однак за наявності переслідувань за політичними мотивами та призначення захисника без згоди обвинуваченого реалізація обвинуваченим його права на особистий захист (без асигнованої правової допомоги) дозволить йому більш ефективно проводити свій захист.

Практичне значення одержаних результатів. Одержані в процесі дослідження висновки та пропозиції можуть бути використані у таких сферах:

– науково-дослідній – як основа для подальшого дослідження права на захист у кримінальних провадженнях загалом, та права на захист у міжнародних кримінальних судах зокрема;

– навчальному процесі – для викладання та вивчення навчальних дисциплін: «Міжнародне публічне право», «Міжнародне гуманітарне право», «Міжнародне кримінальне право», «Міжнародний право прав людини», «Міжнародна кримінальна юстиція», а також при підготовці відповідних розділів підручників, навчальних посібників тощо;

– правотворчій – для розробки міжнародно-правових документів у сфері міжнародного кримінального та міжнародного права прав людини, а також для удосконалення національного законодавства України;

– інформаційно-аналітичній – для поширення міжнародно-правових знань про право на захист у кримінальних провадженнях у міжнародних кримінальних судах.

Результати дисертаційного дослідження використовуються у навчальному процесі факультету міжнародних відносин та юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка при викладанні навчальних дисциплін: «Міжнародне публічне право», «Міжнародне гуманітарне право», «Міжнародне кримінальне право», «Міжнародне право прав людини», «Міжнародна кримінальна юстиція» та у науковій роботі факультету міжнародних відносин та юридичного факультету (Акт впровадження від 25 червня 2018 р.). Результати дослідження, зокрема висновки щодо проблемних питань реалізації права на захист, використовуються у роботі Департаменту з питань судової роботи та банкрутства Міністерства юстиції України (Акт впровадження від 25 червня 2018 р.).

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні

положення, висновки та пропозиції, що містяться в дисертації, обговорено, схвалено та рекомендовано до захисту кафедрою міжнародного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, викладено у наукових публікаціях автора, а також доповідалися й обговорювалися на: Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми юридичної науки – 2010» (м. Київ, 26 листопада 2010 р.); Науковій конференції факультету міжнародних відносин Львівського національного університету імені Івана Франка «Міжнародні відносини: політичні, правові, економічні, лінгвокраїнознавчі аспекти» (м. Львів, 8–9 лютого 2011 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «IV Наукові читання, присвячені пам'яті В.М. Корецького» (м. Київ, 17 лютого 2011 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Міжнародні та національні механізми захисту прав людини: виклики сьогодення» (м. Донецьк, 8 квітня 2011 р.); Міжнародній науково-практичній конференції професорсько-викладацького та аспірантського складу «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 20–21 травня 2011 р.); Міжнародному науково-практичному форумі «Принцип верховенства права та права людини» (Київ, 13–15 травня 2011 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми ефективності міжнародного права» (м. Київ, 29 березня 2013 р.); Науково-практичному семінарі «Права людини: теорія, реальність, перспективи» (м. Дніпропетровськ, 12 грудня 2013 р.); Scientific-practical conference «Criminal Procedure: Warrant or Obstacle for Justice» (Vilnius (Lithuania), 26 September 2014 р.); Міжкафедральному гуманітарного, національного кримінального та кримінального процесуального права в ході проведення антитерористичної операції на Сході України» (м. Харків, 12 лютого 2015 р.); International Conference «Civilians in Contemporary Armed Conflicts: Rafał Lemkin's Heritage» (Lviv, 15–16 October 2015); Міжнародній науково-практичній конференції «Застосування міжнародного гуманітарного права в сучасних збройних конфліктах» (м. Київ, 11 листопада 2015 р.); Круглому столі до 25-річчя кафедри міжнародного права Львівського національного університету імені Івана Франка «Наука міжнародного права на рубежі століть. Тенденції розвитку та трансформації» (м. Львів, 13 жовтня 2016 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Конфлікти на пострадянському просторі: глобальний та локальний виміри» (м. Львів, 13 грудня 2016 р.); VI Міжнародній науково-практичній конференції «Міжнародне право: De Lege Praeterita, Instante, Future» (м. Одеса, 25 листопада 2016 р.);

Міжнародній науково-практичній конференції «Транскордонна безпека: політико-правовий, соціально-економічний, гуманітарний та екологічний вимір» (м. Львів, 21 квітня 2017 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Безпекові виклики у геополітиці ХХІ століття» (м. Львів, 23–24 листопада 2017 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Захист прав людини і основоположних свобод як життєво важлива основа всеохоплюючої безпеки в Європі», присвяченій 25-річчю Гельсінського документу 1992 року «Виклик часу перемін» (м. Дніпро, 7 грудня 2017 р.).

Апробація результатів дисертації здійснювалася також під час наукових та навчальних стажувань: на юридичному факультеті Вільнюського університету (м. Вільнюс, Литовська Республіка), період стажування 02 вересня 2013 р. – 02 березня 2014 р., тема стажування: «Право на захист у кримінальних провадженнях (теорія і практика міжнародних кримінальних судів)»; на юридичному факультеті Вільнюського університету (м. Вільнюс, Литовська Республіка), період стажування 01 вересня 2014 р. – 31 грудня 2014 р., тема стажування: «Право на захист у кримінальних провадженнях у практиці міжнародних органів з прав людини»; на факультеті права, адміністрації та економіки Вроцлавського університету (м. Вроцлав, Республіка Польща), період стажування 18–24 квітня 2016 р., тема стажування: «Право на захист у кримінальних провадженнях (теорія і практика міжнародних судів)»; на факультеті права, адміністрації та економіки Вроцлавського університету (м. Вроцлав, Республіка Польща), період стажування 16–29 березня 2017 р., тема стажування: «Право на захист у прецедентній практиці Європейського суду з прав людини»; на факультеті права, адміністрації та економіки Вроцлавського університету (м. Вроцлав, Республіка Польща), період стажування 08–14 травня 2018 р., тема стажування: «Імплементція Римського статуту Міжнародного кримінального суду в національні правовпорядки».

Публікації. Основні положення дисертації знайшли відображення у сорока семи наукових публікаціях, у тому числі чотирьох монографіях (дві з них – одноособові), двадцяти чотирьох статтях, з яких вісімнадцять статей опубліковано у фахових виданнях України, п'ять – у зарубіжних наукових періодичних виданнях, одна – в іншому виданні, а також у дев'ятнадцяти тезах доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації зумовлена метою, предметом і завданнями дослідження. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, які разом містять тринадцять підрозділів, висновків, списку

використаних джерел (634 найменувань) та додатків. Загальний обсяг дисертації – 442 сторінки, із них основного тексту – 358 сторінок, список використаних джерел – 70 сторінок, додатки – 14 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовується актуальність теми, характеризується загальний стан її дослідження у міжнародно-правовій доктрині, показується зв'язок із науковими програмами, планами та темами, визначаються мета та основні завдання дослідження, охарактеризовано використані методи в роботі, сформульовано наукову новизну, теоретичне і практичне значення одержаних результатів дослідження, наведено відомості про апробацію матеріалів дисертації, її структуру та обсяг.

Розділ 1 «Загальна характеристика права на захист у кримінальних провадженнях у міжнародних судах» складається з трьох підрозділів, присвячених аксіологічним аспектам права на захист, принципу рівності сторін та генезису права на захист у міжнародних судах.

У *підрозділі 1.1 «Право на захист у кримінальних провадженнях: аксіологічні аспекти»* право на захист досліджується як соціальна цінність. Зазначено, що забезпечення права на захист є однією з основних засад кримінального судочинства та є необхідною умовою досягнення справедливого судочинства. Міжнародно-правова норма про право на захист у кримінальних провадженнях є звичасвою, загальною та невід'ємною у тому сенсі, що у демократичному суспільстві кожен має право на захист у кримінальному процесі.

Зроблено висновок, що право на захист у міжнародних судах з прав людини та міжнародних кримінальних судах ґрунтується на тих самих засадах, тобто його розуміння є однаковим у згаданих міжнародних судах. Однак можуть бути певні відмінності у розумінні окремих елементів цього права з урахуванням особливостей юрисдикції того чи іншого міжнародного суду.

Наголошено на тому, що міжнародні кримінальні суди сприймають ідеологію міжнародних органів у сфері захисту прав людини, однак з огляду на мету їх створення та юрисдикцію, вони встановили додаткові гарантії права на захист. Так, для прикладу, у практиці КПЛ та ЄСПЛ не встановлюються вимоги до кваліфікації захисника; це питання належить до компетенції держави. Натомість у міжнародних кримінальних судах не тільки встановлюються вимоги до кваліфікації захисників, – такі вимоги є значно вищими, ніж до

захисників у кримінальних провадженнях у національних правопорядках.

Підрозділ 1.2 «Принцип рівності сторін як правова основа забезпечення ефективного захисту у кримінальних провадженнях» складається з двох пунктів, присвячених нормативному змісту та практиці застосування принципу рівності сторін як правової основи забезпечення ефективного захисту у міжнародних судових установах.

У пункті 1.2.1 «Принцип рівності сторін у практиці міжнародних органів у сфері захисту прав людини» йдеться про принцип рівності сторін у практиці КПЛ та ЄСПЛ. Звернено увагу, що забезпечення принципу рівності сторін є необхідним елементом справедливого судочинства. Він дає змогу забезпечити мінімальний рівень реалізації стороною захисту своїх прав, який не може бути нижчим, ніж той, що є у сторони обвинувачення. КПЛ та ЄСПЛ розглядають принцип рівності сторін як критерій дотримання прав обвинувачених.

У пункті 1.2.2 «Принцип рівності сторін у практиці міжнародних кримінальних судів» досліджено принцип рівності сторін у практиці МКТЮ, МКТР та МКС. Зроблено висновок, що міжнародні кримінальні суди запозичили трактування принципу рівності сторін з ЄСПЛ та КПЛ, сприймаючи його як ядро гарантування справедливого судочинства. Міжнародні кримінальні суди у справах, в яких піднімалися питання щодо принципу рівності, обґрунтовували свої рішення, посилаючись на аналогічні положення ЄКПЛ та МПГПП у тлумаченні, відповідно, ЄСПЛ та КПЛ. Звернено увагу, що це є доказом формування міжнародними органами у сфері захисту прав людини мінімальних стандартів щодо дотримання вимог принципу рівності сторін та застосування їх міжнародними кримінальними судами.

Підрозділ 1.3 «Право на захист у кримінальних провадженнях: генезис міжнародно-правового регулювання та практики міжнародних судів» складається з трьох пунктів, у яких досліджено становлення та розвиток міжнародно-правового регулювання права на захист у кримінальних провадженнях та релевантної практики міжнародних судів.

У пункті 1.3.1 «Виникнення ідеї щодо права на захист у кримінальних справах» аналізується становлення ідеї щодо права на захист. Акцентовано увагу, що спершу право на захист у кримінальних провадженнях отримало своє внутрішньодержавне нормативне закріплення в античні часи. Традиції, пов'язані з цим правом, продовжилися у період Відродження і пов'язуються з філософськими думками Г. Гроція, Б. Спінози, Д. Локка, Ш. Монтеск'є,

Т. Джефферсона, І. Канта та інших мислителів. На підставі їх ідей та філософських думок виникли буржуазні конституції та декларації про права людини, які передбачали досліджуване право.

Зазначено, що норма про право на захист у кримінальних провадженнях була запозичена міжнародним правом у першій половині ХХ ст. Першими міжнародними договорами, які передбачили в кримінальних провадженнях право на захист, стали Версальський мирний договір 1919 року та Женевська конвенція про поведження з військовополоненими 1929 року.

У пункті 1.3.2 «Право на захист у Нюрнберзькому та Токійському воєнних трибуналах» визначено особливості права на захист у Нюрнберзькому та Токійському воєнних трибуналах. Звернено увагу, що створені після закінчення Другої світової війни Нюрнберзький та Токійський трибунали надали праву на захист у кримінальних провадженнях змогу реалізуватися на практиці. На підставі аналізу міжнародно-правової доктрини та практики діяльності Нюрнберзького та Токійського трибуналів обґрунтовано, що судді при тлумаченні статутів згаданих трибуналів намагалися обмежувати права обвинувачених та їх захисників. Усі здобутки, які отримала сторона захисту, були пов'язані, головним чином, з активною позицією підсудних та їх захисників при розгляді справи і аж ні як не з бажанням надати підсудним правові засоби реалізації права на захист.

У пункті 1.3.3 «Формування міжнародних стандартів у сфері забезпечення права на захист» досліджено вироблення міжнародними органами із захисту прав людини та міжнародними кримінальними судами стандартів у сфері забезпечення права на захист.

Зроблено висновок, що КПЛ та ЄСПЛ формують міжнародні стандарти забезпечення права на захист, а держави зобов'язані дотримуватися таких стандартів у своїх національних системах.

Міжнародні кримінальні суди створюють стандарти забезпечення права на захист, яких вони дотримуються у своїй практиці. Аналіз процесу розробки статутів сучасних міжнародних кримінальних судів та практики їх діяльності дає змогу стверджувати, що первинними при їх створенні були права обвинувачених, які містяться у МПГПП та ЄКПЛ. Наступництво у сфері нормативного змісту та правових засобів реалізації права на захист у МКТЮ, МКТР та МКС від Нюрнберзького та Токійського трибуналів немає.

Розділ 2 «Нормативний зміст права на захист у практиці міжнародних органів із захисту прав людини (КПЛ, ЄСПЛ)» складається з трьох підрозділів, в яких досліджено право на особистий

захист, право на захист за допомогою обраного захисника та право на асигновану (безоплатну) правову допомогу захисника у практиці КПЛ та ЄСПЛ.

Підрозділ 2.1 «Право на особистий захист (право захищатися особисто) у практиці міжнародних органів із захисту прав людини (КПЛ, ЄСПЛ)» складається з трьох пунктів, які містять аналіз правової природи та нормативного змісту права на особистий захист у практиці КПЛ та ЄСПЛ.

У пункті 2.1.1 «Правова природа права на особистий захист» встановлено, що історично особистий захист сприймався як певна каральна вимога, за якою обвинувачений втрачав змогу ефективно захищатися. Сучасне розуміння особистого захисту (самопредставництва) ґрунтується на класичній ліберальній ідеології та принципі автономності особистості, за яким особа має право вибору; в контексті права на захист – вибір, як себе захищати: особисто, чи використовуючи правову допомогу захисника.

Звернено увагу, що в державах англосаксонської правової сім'ї визнається абсолютне право на особистий захист. Воно сприймається як природне та невід'ємне право, яке не може бути обмежене шляхом асигнування захисника проти волі підозрюваного чи обвинуваченого. Натомість у більшості країн континентальної системи права право на особистий захист у кримінальних провадженнях не отримало свого нормативного закріплення як абсолютне право. Навіть якщо особа бажає самостійно себе захищати, не використовуючи правової допомоги, у країнах романо-германської правової сім'ї захисник може бути призначений (проти волі підозрюваного чи обвинуваченого) у зв'язку з тяжкістю інкримінованих злочинів та складністю справ.

У пункті 2.1.2 «Нормативний зміст права на особистий захист у практиці Комітету ООН з прав людини» аналізується нормативний зміст права на особистий захист у МПГПП та практиці КПЛ. Звернено увагу, що розробники МПГПП виклали елементи права на захист у певній послідовності: спочатку – право на особистий захист, далі – право на правову допомогу обраного захисника, і лише після цього – право на безоплатну правову допомогу. Така послідовність засвідчує первинний характер права захищати себе особисто. Загальна позиція КПЛ щодо права на особистий захист є така: будь-які обмеження права на особистий захист повинні мати об'єктивні і досить серйозні цілі і не виходити за рамки того, що необхідно для забезпечення інтересів правосуддя.

У пункті 2.1.3 «Нормативний зміст права на особистий захист у

практиці Європейського суду з прав людини» визначено особливості нормативного змісту права на особистий захист у ЄКПЛ та практиці ЄСПЛ.

Зроблено висновок, що на відміну від практики КПЛ, яка право на особистий захист розглядає як порівняно відокремлене право, у практиці ЄСПЛ право на особистий захист сприймається виключно у якості складової частини права на захист та права на справедливий судовий розгляд. Відтак, аналіз практики ЄСПЛ дає змогу дійти висновку, що порушення права на особистий захист, якщо воно не потягло за собою порушення права на захист загалом, та порушення права на справедливий судовий розгляд саме по собі не є порушенням ЄКПЛ.

Підрозділ 2.2 «Право на захист за допомогою обраного захисника у практиці міжнародних органів із захисту прав людини (КПЛ, ЄСПЛ)» складається з трьох пунктів, в яких досліджено правову природу та нормативний зміст права на захист за допомогою обраного захисника у практиці КПЛ та ЄСПЛ.

У пункті 2.2.1 «Правова природа права на захист за допомогою обраного захисника» звернено увагу, що без допомоги захисника складно забезпечити ефективний захист. Навіть якщо обвинувачений є фаховим юристом, але до нього обрано запобіжний засіб у вигляді тримання під вартою, він не має змоги фізично зібрати необхідні докази, а отже, не забезпечить ведення захисту від обвинувачень на належному рівні.

У пункті 2.2.2 «Нормативний зміст права на захист за допомогою обраного захисника у практиці Комітету ООН з прав людини» аналізується нормативний зміст права на захист за допомогою обраного захисника у МПГПП та практиці КПЛ.

На підставі дослідження підготовчих матеріалів із розробки МПГПП зроблено висновок, що право на захист за допомогою обраного захисника (право на правову допомогу за власним вибором) передбачене у всіх без винятку проектах МПГПП. Хоча формулювання цього права було дещо відмінним залежно від того чи іншого проекту МПГПП, але саме право на захист за допомогою обраного захисника, на відміну від права на особистий захист та права на безоплатну правову допомогу, було передбаченим у кожному проекті МПГПП. Це підкреслює особливу увагу розробників МПГПП до цього права та його особливе місце серед прав людини.

КПЛ, розглядаючи питання, які стосуються права на захист за допомогою обраного захисника, особливу увагу приділяв таким питанням: початковий момент права на захист за допомогою захисника;

право на вільний вибір захисника; стандарти спілкування із захисником.

У пункті 2.2.3 «Нормативний зміст права на захист за допомогою обраного захисника у практиці Європейського суду з прав людини» визначено особливості нормативного змісту права на захист за допомогою обраного захисника у ЄКПЛ та практиці ЄСПЛ.

Констатовано, що переговорний процес з розробки ЄКПЛ засвідчує, що право на правову допомогу за власним вибором (право на захист за допомогою обраного захисника) не піддавалося дискусіям з боку розробників. Повною мірою було прийняте й запозичене з проекту МПГПП від 23 червня 1949 року формулювання права на правову допомогу за власним вибором. Така незмінна позиція розробників ЄКПЛ щодо права на правову допомогу за власним вибором засвідчує не тільки важливість цього права, а й стале на той час розуміння його нормативного змісту.

Встановлено, що ЄСПЛ, як і КПЛ, розглядаючи питання, які стосуються права на захист за допомогою обраного захисника, особливу увагу приділяв таким питанням: початковий момент права на захист за допомогою захисника; право на вільний вибір захисника; стандарти спілкування із захисником. На відміну від МПГПП, у ЄКПЛ право на конфіденційне спілкування з обраним захисником прямо не передбачене, однак впливає з пп. «b» та пп. «с» п. 3 ст. 6 та ст. 8. Право на конфіденційне спілкування розглянуто у двох аспектах: право на конфіденційне усне спілкування (віч-на-віч) та право на конфіденційність кореспонденції.

Підрозділ 2.3 «Право на безоплатну правову допомогу захисника у практиці міжнародних органів із захисту прав людини (КПЛ, ЄСПЛ)» складається з трьох пунктів, у яких проаналізовано правову природу та нормативний зміст права на безоплатну правову допомогу захисника у практиці КПЛ та ЄСПЛ.

У пункті 2.3.1 «Правова природа права на безоплатну правову допомогу захисника» підкреслено, що відсутність достатніх коштів у підозрюваного чи обвинуваченого без забезпечення безоплатної правової допомоги, може стати перешкодою для здійснення справедливого судочинства. Звернено увагу, що хоча безоплатна правова допомога підозрюваному чи обвинуваченому може оплачуватися не тільки за рахунок коштів держави, а й з інших джерел, відповідальність за її надання несе держава.

У пункті 2.3.2 «Нормативний зміст права на безоплатну правову допомогу захисника у практиці Комітету ООН з прав людини» встановлено, що досліджуване право розробниками МПГПП

передбачалося тільки у випадках, коли цього вимагають інтереси правосуддя, а обвинувачений не має достатніх засобів для оплати такої правової допомоги. При чому, як видно із переговорного процесу, розробники МПГПП не бачили необхідності надавати обвинуваченому можливості вибору захисника, мотивуючи це тим, що вільний вибір безоплатно призначеного захисника не зможе бути реалізований на практиці.

Разом із тим, відповідно до практики КПЛ, коли особі загрожує смертна кара за інкримінований злочин, і вона відмовляється від уже призначеного захисника і просить, щоб правову допомогу їй надавав інший захисник, – органи держави повинні прислухатися до її побажань.

У пункті 2.3.3 *«Нормативний зміст права на безоплатну правову допомогу у практиці Європейського суду з прав людини»* звернено увагу, що кожна держава вправі самостійно формувати власну систему безоплатної правової допомоги, яка, на її думку, є найбільш ефективною для того, щоб забезпечити інтереси правосуддя.

Відповідно до практики ЄСПЛ, визначення факту недостатності коштів для оплати правової допомоги належить до відання компетентних національних органів влади; держави повинні передбачити у своєму внутрішньодержавному законодавстві чіткі критерії для визначення відсутності достатніх коштів в обвинуваченого для оплати правової допомоги. При цьому обов'язок доводити відсутність достатніх коштів для оплати правової допомоги покладається на особу, яка бажає отримати безоплатну правову допомогу.

Розділ 3 «Нормативний зміст права на захист у практиці міжнародних кримінальних судів» складається з трьох підрозділів, у яких досліджено право на особистий захист, права на захист за допомогою обраного захисника та права на асигновану (безоплатну) правову допомогу захисника у практиці міжнародних кримінальних судів.

Підрозділ 3.1 «Право на особистий захист у практиці міжнародних кримінальних судів» складатиметься з трьох пунктів, які містять аналіз співвідношення права на особистий захист з правом на справедливий і швидкий розгляд, підстав обмеження права на особистий захист та форм надання призначеної правової допомоги у практиці міжнародних кримінальних судів.

У пункті 3.1.1 *«Право на особистий захист та право на справедливий і швидкий розгляд справи»* звернено увагу, що у міжнародних кримінальних судах особистий захист за загальним

правилом не може забезпечити більш ефективний захист, як захист за допомогою кваліфікованого адвоката. Підкреслено, що у тому разі, коли захисник є асигнований для обвинуваченого, а не обраний ним на власний розсуд, захисник має обов'язки не тільки до свого клієнта, а й відповідного міжнародного кримінального суду щодо забезпечення справедливого та швидкого судочинства.

У пункті 3.1.2 «Підстави для обмеження права на особистий захист» встановлено, що типовими підставами для обмеження права обвинуваченого на особистий захист та призначення правової допомоги є: 1) нездатність обвинуваченого належно підготуватися до ефективного захисту; 2) хвороба обвинуваченого; 3) обструктивна поведінка. Однак і за таких підстав обвинуваченому необхідно забезпечити можливість обирати адвоката, який надаватиме правову допомогу.

У пункті 3.1.3 «Форми надання призначеної правової допомоги обвинуваченому без його згоди» визначено, що надання призначеної правової допомоги може здійснюватися у формі: *amicus curiae*, резервного захисника (*standby counsel*) та призначеного судом (асигнованого) захисника (*court assigned counsel*). Адвокати, які надають такі види правової допомоги, керуються у своїй роботі не так інтересами обвинуваченого, як необхідністю забезпечення інтересів правосуддя.

Підрозділ 3.2 «Право на захист за допомогою обраного захисника» складається з трьох пунктів, в яких надано загальну характеристику права на захист за допомогою обраного захисника у міжнародних кримінальних судах, досліджено вимоги до кваліфікації захисників та процесуальний порядок залучення захисника у міжнародних кримінальних судах.

У пункті 3.2.1 «Право на захист за допомогою обраного захисника у міжнародних кримінальних судах: загальна характеристика» зроблено висновок, що право на захист за допомогою обраного захисника у міжнародних кримінальних судах складається з двох взаємопов'язаних умовно виділених елементів: права на вільний вибір захисника та права на кваліфікованого захисника. Констатовано, що нормативне закріплення «вільного вибору» захисника пов'язане з необхідністю забезпечення довірливих відносин між підозрюваним чи обвинуваченим та їх захисником. Для гарантування надання якісної правової допомоги вибір захисника повинен здійснюватися серед фахівців, які володіють відповідною кваліфікацією.

У пункті 3.2.2 «Вимоги до кваліфікації захисників у міжнародних кримінальних судах» встановлено, що вимоги до кваліфікації захисників слід розділити на три групи, зокрема вимоги щодо: 1) досвіду роботи; 2)

володіння мовами; 3) відсутності судимості за вчинені злочини та дисциплінарних стягнень. Відзначається тенденція щодо зростання рівня вимог до кваліфікації захисника, зокрема щодо досвіду роботи та володіння мовами.

У пункті 3.2.3 «Процесуальний порядок залучення захисника» акцентовано увагу, що в міжнародних кримінальних трибуналах *ad hoc* порядок залучення захисників за вибором підозрюваного чи обвинуваченого не є регламентованим. Правила процедури та доказування (далі – ППД) міжнародних кримінальних трибуналів *ad hoc* передбачають тільки те, що адвокат, який наймається підозрюваним чи обвинуваченим в якості захисника, повинен надати Секретарю за першої ж нагоди свої повноваження та підтвердити відповідність вимогам до кваліфікації адвокатів.

У МКС виділено такі етапи залучення адвоката до участі у справі як захисника: 1) оголошення про право на захисника; 2) надання Списку адвокатів, які можуть бути захисниками, та обрання з цього Списку адвоката, який буде надавати правову допомогу; 3) з'ясування в обраного адвоката бажання і готовності надавати правову допомогу; 4) оформлення повноважень та допуск на ведення справи.

Підрозділ 3.3 «Право на безоплатну правову допомогу захисника» складається з двох пунктів, в яких досліджено особливості права на безоплатну правову допомогу захисника та процедуру залучення захисника у порядку надання безоплатної правової допомоги у міжнародних кримінальних судах.

У пункті 3.3.1 «Особливості права на безоплатну правову допомогу захисника у міжнародних кримінальних судах» звернено увагу, що в міжнародних кримінальних судах, де усі злочини, щодо яких вони володіють предметною юрисдикцією, є особливо тяжкими, «інтереси правосуддя» *ipso facto* завжди присутні. Відтак, фактично єдиною підставою для надання безоплатної правової допомоги для підозрюваного чи обвинуваченого є відсутність у нього достатніх коштів для оплати правової допомоги захисника.

У пункті 3.3.2 «Процедура залучення захисника у порядку надання безоплатної правової допомоги у міжнародних кримінальних судах» встановлено, що залучення захисника у порядку надання безоплатної правової допомоги відбувається за такими основними стадіями: 1) подання підозрюваним чи обвинуваченим заяви про призначення захисника за рахунок коштів відповідного міжнародного кримінального суду; 2) проведення перевірки фінансових засобів заявника; 3) прийняття рішення Секретарем про призначення захисника чи

відмову в його призначенні. Як додаткову (факультативну) стадію, передбачено оскарження та перегляд рішення Секретаря.

Розділ 4 «Роль Секретаріату та адвокатських об'єднань у міжнародних кримінальних судах у сфері забезпечення права на захист» складається з двох підрозділів, присвячених повноваженням секретаріатів та адвокатських об'єднань міжнародних кримінальних судів щодо забезпечення права на захист.

У підрозділі 4.1 «Повноваження секретаріатів міжнародних кримінальних судів у сфері забезпечення права на захист» наголошено, що повноваження секретаріатів у сфері надання правової допомоги слід поділяти на чотири групи: 1) повноваження щодо залучення захисників; 2) повноваження у сфері контролю за якістю надання адвокатських послуг; 3) повноваження у сфері надання достатніх засобів для підготовки захисту; 4) повноваження у сфері оплати асигнованої правової допомоги.

Підрозділ 4.2 «Роль адвокатських об'єднань у гарантуванні права на захист у міжнародних кримінальних судах» складається з двох пунктів, в яких проаналізовано роль адвокатських об'єднань у міжнародних кримінальних судах *ad hoc* та МКС.

У пункті 4.2.1 «Адвокатські об'єднання у міжнародних кримінальних судах *ad hoc*» звернено увагу, що в сучасних міжнародних кримінальних судах *ad hoc* діє одне адвокатське об'єднання – Асоціація адвокатів-захисників міжнародних судів та трибуналів. Воно було утворене в результаті внесення змін до пр. 44 ППД МКТЮ від 12 липня 2002 року, які передбачили необхідність членства захисників у асоціації адвокатів, практикуючої у Трибуналі та визнаній Секретарем. Зі створенням ММКТ членство у цій Асоціації є обов'язковим для адвокатів ММКТ. Згадана Асоціація є повністю незалежною та не входить до жодного з органів міжнародних кримінальних судів *ad hoc*; фінансується за рахунок щорічних членських внесків адвокатів.

У пункті 4.2.2 «Бюро громадських адвокатів для захисту МКС» встановлено, що в МКС адвокатським об'єднанням захисників є Бюро громадських адвокатів. Воно функціонує як відносно незалежний орган, який фінансується за рахунок коштів Секретаріату та підпорядковується йому з адміністративних питань.

Розділ 5 «Приведення у відповідність внутрішньодержавного законодавства України у сфері права на захист до стандартів МКС» складається з двох підрозділів, в яких досліджено проблеми імплементації Римського статуту МКС у національне законодавство України та гармонізації законодавства України у сфері права на захист у

кримінальному провадженні з нормами МКС.

У підрозділі 5.1 «Імплементация Римського статуту МКС у внутрішньодержавне законодавство України» встановлено, що Україна, визнавши юрисдикцію *ad hoc* МКС, узяла на себе такі ж зобов'язання, як держава-учасниця, зокрема, у неї виникають зобов'язання щодо імплементації Римського статуту. Крім того, наша держава має пряме зобов'язання щодо ратифікації та імплементації Римського статуту МКС 1998 року та пов'язаних з ним документів відповідно до ст. 8 Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони.

Виходячи з первинної відповідальності України, як держави, що визнала юрисдикцію *ad hoc* МКС щодо притягнення до кримінальної відповідальності у рамках національного правопорядку тих осіб, які вчинили на її території злочини, що підпадають під предметну юрисдикцію МКС, безумовно імplementовані повинні бути матеріальні норми, зокрема ті, що передбачають склади міжнародних злочинів.

У підрозділі 5.2 «Гармонізація законодавства України у сфері права на захист у кримінальному провадженні з нормами МКС» підкреслюється, що застосування виключно стандартів ЄСПЛ та КПЛ не здатне врахувати особливості міжнародних злочинів та надати найвищий рівень гарантій права на захист. Кримінальні провадження щодо вчинених міжнародних злочинів у національних правопорядках мають вестися *mutas mutandis* з урахуванням стандартів МКС. В контексті українського кримінального процесуального законодавства потрібно внести зміни до Кримінального процесуального кодексу України, передбачивши особливості кримінального провадження по обвинуваченню у вчиненні міжнародних злочинів.

ВИСНОВКИ

Результатом дисертаційного дослідження є розв'язання важливої наукової проблеми, що має значення для теорії та практики міжнародного права – розроблення концепції права на захист у міжнародних кримінальних судах. Вирішення поставлених для досягнення мети дисертації завдань надало змогу сформулювати висновки, пропозиції та рекомендації, основними з яких є:

1. Забезпечення права на захист є однією з основних засад кримінального судочинства та необхідною умовою досягнення справедливого судочинства. Воно нормативно закріплене у всіх демократичних державах та основних міжнародно-правових актах у

сфері захисту прав людини, нормах міжнародного гуманітарного права та статутах міжнародних кримінальних судів.

Міжнародно-правова норма про право на захист у кримінальних провадженнях є звичаєвою, загальною та невід'ємною у тому сенсі, що у демократичному суспільстві кожна людина має право на захист у кримінальному процесі. Право на захист є абсолютним громадянським правом. Разом з тим, окремі елементи цього права, зокрема права на безоплатну правову допомогу, можуть мати ознаки соціально-економічного права.

Міжнародно-правова норма про право на захист значною мірою встановилася під впливом національного законодавства і правової практики держав. Але цілком очевидним є той факт, що й національне законодавство відчуває на собі значний вплив міжнародно-правових уявлень про право на захист, особливо через призму практики ЄСПЛ та інших міжнародних органів із захисту прав людини.

2. Принцип рівності сторін є основоположним принципом у гарантуванні ефективного захисту у кримінальних провадженнях. Він дає змогу забезпечити мінімальний рівень реалізації стороною захисту своїх прав, який не може бути нижчим, ніж той, що є у сторони обвинувачення.

Міжнародні кримінальні суди запозичили трактування принципу рівності сторін з ЄСПЛ та КПЛ, сприймаючи його як ядро гарантування справедливого судочинства. В усіх справах міжнародних кримінальних судів, в яких піднімалося питання щодо принципу рівності, зазначені суди обґрунтовували свої рішення, посилаючись на аналогічні положення ЄКПЛ та МПГПП у тлумаченні, відповідно, ЄСПЛ та КПЛ.

Досліджуваний принцип є певною перпоною для можливого погіршення становища сторони захисту при виникненні нових норм міжнародного чи національного права, які передбачатимуть більш привілейоване становище для сторони обвинувачення. Навіть якщо для сторони обвинувачення буде передбачене нове процесуальне право у сфері кримінального переслідування, обов'язково повинне надатися пропорційне право для сторони захисту.

3. Створені після закінчення Другої світової війни Нюрнберзький та Токійський трибунали стали першими міжнародними кримінальними судами, які здійснювали судочинство за вчинені міжнародні злочини. Судді цих трибуналів при тлумаченні положень статутів намагалися обмежувати права обвинувачених та їх захисників. Усі здобутки, які отримала сторона захисту, були пов'язані, головним чином, з активною позицією підсудних та їх захисників при розгляді справи і аж не як не з

бажанням надати підсудним правові засоби реалізації права на захист.

Право на захист у міжнародних судових та квазісудових органах із захисту прав людини має кардинально іншу правову природу та практику реалізації, ніж у судових органах, які діяли до того. КПЛ та ЄСПЛ формують міжнародні стандарти забезпечення права на захист, а держави знаходяться у необхідності дотримуватися таких стандартів у своїх національних системах.

Міжнародні кримінальні суди самі створюють стандарти забезпечення права на захист, яких вони дотримуються у своїй практиці. Такі стандарти не прямо впливають й на внутрішньодержавне законодавство. Аналіз процесу розробки статутів сучасних міжнародних кримінальних судів дає змогу стверджувати, що первинними при їх створенні були права обвинувачених, які містилися у міжнародних документах з прав людини (МПГПП, ЄКПЛ). Наступництва у сфері нормативного змісту та правових засобів реалізації права на захист у МКТЮ, МКТР та МКС від Нюрнберзького та Токійського трибуналів немає.

4. Розробники МПГПП та ЄКПЛ елементи права на захист виклали у певній послідовності: спочатку – право на особистий захист, тоді – право на правову допомогу обраного захисника, і лише після цього – право на безоплатну правову допомогу. Така послідовність засвідчує первинний характер права захищати себе особисто.

На відміну від практики КПЛ, яка право на особистий захист розглядає у якості порівняно відокремленого права, у практиці ЄСПЛ право на особистий захист сприймається виключно у якості складової частини права на захист та права на справедливий судовий розгляд. Відтак, аналіз практики ЄСПЛ дає змогу дійти висновку, що порушення права на особистий захист, якщо воно не потягло за собою порушення права на захист загалом, та порушення права на справедливий судовий розгляд саме по собі не є порушенням ЄКПЛ.

5. КПЛ та ЄСПЛ питання щодо права на захист за допомогою захисника розглядав у трьох площинах: початковий момент права на захист за допомогою захисника; право на вільний вибір захисника; стандарти спілкування із захисником.

Початковим моментом права на правову допомогу захисника за власним вибором є початок кримінального провадження щодо особи, незалежно від того, чи офіційно оголошуються підозра або обвинувачення, чи вони не носять такого офіційного характеру. Надалі особа, щодо якої здійснюється кримінальне провадження, вправі використовувати правову допомогу захисника на всіх стадіях процесу.

Особа, щодо якої здійснюється кримінальне провадження, вправі вільно обирати захисника; такий вибір є потенційно необмеженим, але виключно з-поміж осіб, які відповідають вимогам до кваліфікації захисників у тій чи іншій державі або ж суді. Така вимога пов'язана з необхідністю забезпечення ефективної правової допомоги, яка може бути забезпечена тільки юристом, який належним чином підготовлений здійснювати захист.

Для того, щоб право на захист за допомогою обраного захисника могло бути практично реалізоване, особам, щодо яких здійснюється кримінальне провадження, повинна бути надана можливість зустрітися зі своїм захисником наодинці і дати змогу спілкуватися необхідний для них період часу, а також забезпечити конфіденційність кореспонденції між ними. Право на конфіденційне спілкування розглядається у двох аспектах: право на конфіденційне усне спілкування (віч-на-віч) та право на конфіденційність кореспонденції.

6. КПЛ та ЄСПЛ питання щодо права на безоплатну правову допомогу захисника розглядав у чотирьох площинах: 1) підстави (умови) надання безоплатної правової допомоги; 2) початковий та кінцевий момент надання такої допомоги; 3) ефективність безоплатної правової допомоги; 4) право на вибір асигнованого захисника.

Відповідно до ст. 14 МПГПП та ст. 6 ЄКПЛ держава зобов'язана забезпечити надання безоплатної правової допомоги, якщо: 1) наявні інтереси правосуддя; 2) в особи відсутні достатні засоби для оплати правової допомоги. Хоча, як МПГПП, так і ЄКПЛ передбачають дві ці умови як необхідні для асигнування правової допомоги, КПЛ (на відміну від ЄСПЛ) виходить з того, що інтереси правосуддя вимагають асигнування захисника *ipso facto*, відтак, немає потреби доводити відсутність достатніх засобів для оплати правової допомоги. Тобто *de facto*, відповідно до практики КПЛ, єдиною підставою для асигнування безоплатної правової допомоги захисника є наявність інтересів правосуддя. Відповідно до практики ЄСПЛ визначення факту недостатності коштів для оплати правової допомоги належить до відання компетентних національних органів влади; держави повинні передбачити у своєму внутрішньодержавному законодавстві чіткі критерії для визначення відсутності достатніх коштів в обвинуваченого для оплати правової допомоги.

Встановлення, чи «інтереси правосуддя» вимагають надання безоплатної правової допомоги, залежить від конкретних обставин справи. Головними детермінантами інтересів правосуддя є тяжкість злочину, в якому обвинувачують особу, та міра покарання, яка може

бути до неї застосована. При цьому КПЛ «інтереси правосуддя» вбачає у справах, в яких максимальна міра покарання є вищою, ніж п'ять років позбавлення волі. Натомість, відповідно до практики ЄСПЛ, «інтереси правосуддя» вимагають безоплатного асигнування захисника, якщо мірою покарання є позбавлення волі на будь-який строк (не встановлено мінімального строку ув'язнення).

Право на безоплатну правову допомогу поширюється на всі стадії провадження у справі: з початкового моменту кримінального переслідування (в т.ч. фактичного), і, завершуючи кінцевим рішенням по справі.

КПЛ та ЄСПЛ неодноразово звертали увагу, що захисник, який асигнується в порядку надання безоплатної правової допомоги, повинен забезпечити ефективне представництво (захист). При цьому, кожна держава вправі самостійно формувати власну систему безоплатної правової допомоги, яка, на її думку, є найбільш ефективною.

У процесі своєї діяльності КПЛ та ЄСПЛ виробили свою позицію щодо права обирати асигнованого захисника. Відповідно до практики КПЛ, коли особі загрожує смертна кара за інкримінований злочин, і вона відмовляється від уже призначеного захисника і просить, щоб правову допомогу їй надавав інший захисник, – органи держави повинні прислухатися до її побажань. За практикою ЄСПЛ при асигнуванні (призначенні) захисника національні органи у всіх випадках повинні прислухатися до побажань обвинуваченого щодо кандидатури захисника. Такі побажання не підлягають урахуванню тільки тоді, якщо вони не відповідатимуть інтересам правосуддя.

7. У міжнародних кримінальних судах право на особистий захист розглядається як невід'ємне право кожного обвинуваченого. Воно за загальним правилом не може забезпечити більш ефективний захист, як захист за допомогою кваліфікованого адвоката. Однак за наявності переслідувань за політичними мотивами та призначення захисника без згоди обвинуваченого реалізація обвинуваченим його права на особистий захист (без асигнованої правової допомоги) дозволить йому більш ефективно проводити свій захист.

Типовими підставами для обмеження права обвинувачених на особистий захист та призначення правової допомоги є: 1) нездатність обвинуваченого у належній мірі підготуватися до ефективного захисту; 2) хвороба обвинуваченого; 3) обструктивна поведінка. Проте і за таких підстав, обвинуваченому необхідно забезпечити можливість обирати адвоката, який буде надавати правову допомогу. Для цього потрібно йому надавати список адвокатів, які мають компетенцію з надання

правової допомоги. Якщо ж він відмовиться обрати такого адвоката, суд вправі асигнувати конкретного адвоката на власний розсуд.

Залежно від обставин «примусова» правова допомога обвинуваченому може надаватися у формі залучення: *amicus curiae*, резервного захисника (*standby counsel*) та призначеного судом (асигнованого) захисника (*court assigned counsel*). Адвокати, які надають такі види правової допомоги, керуються у своїй роботі не так інтересами обвинуваченого, як необхідністю забезпечення інтересів правосуддя. Якщо правова допомога обвинуваченому надається проти його волі, доволі поширеними є складні взаємовідносини між обвинуваченим та адвокатом, який надає асигновану правову допомогу.

8. Право на захист за допомогою обраного захисника у міжнародних кримінальних судах складається з двох взаємопов'язаних умовно виділених елементів: права на вільний вибір захисника та права на кваліфікованого захисника.

Нормативне закріплення «вільного вибору» захисника пов'язане з тим, що для забезпечення довірливих відносин між підозрюваним чи обвинуваченим та їх захисником важливо забезпечити свободу у виборі особи, яка буде захищати інтереси зазначених осіб.

Вибір захисника має здійснюватися серед фахівців, які володіють відповідною кваліфікацією. Вимоги до кваліфікації адвокатів слід розглядати у трьох площинах, зокрема вимоги щодо: 1) досвіду роботи; 2) володіння мовами; 3) відсутності судимості за вчинені злочини та дисциплінарних стягнень. На додаток до цих вимог, МКТЮ та ММКТ передбачають вимоги щодо моральних якостей та членства в асоціації адвокатів, практикуючої в Трибуналі.

Аналіз ППД міжнародних кримінальних судів показує тенденцію щодо зростання рівня вимог до кваліфікації захисника, зокрема щодо досвіду роботи та володіння мовами.

Видається за необхідне щодо досвіду роботи зробити більший акцент на кваліфікації адвоката у системі міжнародної кримінальної юстиції, передбачивши наявність у претендента досвіду роботи у системі міжнародного кримінального правосуддя, або щонайменше необхідність пройти відповідне стажування чи навчання перед тим, як допускати таку особу до адвокатської діяльності.

Щодо знання мов, видається доцільне чітко передбачити механізм підтвердження рівня знань робочої мови того чи іншого міжнародного кримінального суду або встановити у якості одного з документів, необхідних для включення до Реєстру (списку) адвокатів, Сертифікат про успішне складання загальноновизнаного іспиту з англійської чи

французької мов (наприклад, TOEFAL, IELTS, DELF тощо) або складання іспиту зі знання мови, аналогічного до іспиту, який складають службовці ООН.

9. У статутах міжнародних кримінальних судів право обвинуваченого на безоплатну правову допомогу нормативно закріплене однаковою формулюванням: «право мати призначеного йому захисника в будь-якому разі, коли інтереси правосуддя того вимагають, безплатно для нього в усякому такому випадку, коли у нього немає достатньо коштів для оплати послуг захисника».

У міжнародних кримінальних судах, де усі злочини, щодо яких вони володіють предметною юрисдикцією, є особливо тяжкими, «інтереси правосуддя» *ipso facto* завжди присутні. Відтак, фактично єдиною підставою для надання безоплатної правової допомоги для підозрюваного чи обвинуваченого є відсутність у нього достатніх коштів для оплати правової допомоги захисника.

Практика міжнародних кримінальних судів розширено проінтерпретувала право на захист: неможливий підозрюваний чи обвинувачений не тільки має право на безоплатну правову допомогу, а й на вільний вибір адвоката. Причому такий адвокат повинен забезпечити якісну правову допомогу, а міжнародні кримінальні суди – створити для цього передумови.

10. Секретаріат у міжнародних кримінальних судах має особливу правову природу та функції. Він виконує як функції, які є типовими для секретаріатів судів у національних правових системах, зокрема, що пов'язані з технічним забезпеченням судового розгляду та діяльності суду, так і здійснює загальні адміністративні функції, притаманні для міжнародних організацій. На додаток до цього, секретаріати міжнародних кримінальних судів мають повноваження у сфері гарантування права на правову допомогу, які у національних правових системах покладені на органи адвокатського самоврядування та міністерство юстиції.

Серед органів міжнародних кримінальних судів Секретаріат відіграє головну роль у забезпеченні права на правову допомогу. Секретар відповідає за ведення Реєстру адвокатів; він приймає рішення про відповідність адвоката вимог щодо кваліфікації захисників, що *de facto* означає, що ним здійснюється допуск юристів до надання адвокатської практики у міжнародних кримінальних судах. Секретар приймає рішення про залучення захисника чи відмову у його залученні, він має повноваження щодо контролю за якістю надання адвокатських послуг, а також низку обов'язків щодо надання достатніх засобів для

підготовки захисту.

11. Порівняння повноважень адвокатських об'єднань та Секретаря у міжнародних кримінальних судах, дає підстави для висновку, що Секретар володіє значно ширшими повноваженнями: він веде відповідні Списки (реєстри) адвокатів, які вправі здійснювати адвокатську діяльність, приймає рішення щодо асигнування захисника, залучений у процедуру дисциплінарної відповідальності адвокатів тощо. Видається, що такі функції мають бути передані до відповідних адвокатських об'єднань міжнародних кримінальних судів, які повинні мати самостійне фінансування та бути повністю незалежними. Це не тільки зміцнить становище адвокатів, а й сприятиме дотриманню принципу рівності сторін та справедливому судочинству загалом.

12. Попри відсутність формальних зобов'язань щодо імплементації Римського статуту для держав-учасниць у їх національні правопорядки, такі держави *de facto*, враховуючи особливу правову природу та завдання МКС, вважають себе зв'язаними зобов'язаннями щодо імплементації положень Римського статуту у внутрішньодержавне законодавство, особливо його матеріальних норм.

Україна двічі використала можливість для здійснення *ad hoc* юрисдикції МКС, у порядку, передбаченому у ст. 12 (3) Статуту. Перший раз наша держава прийняла юрисдикцію у лютому–квітні 2014 року щодо вчинених злочинів протягом мирних протестів в Україні з 21 листопада 2013 до 22 лютого 2014 року. Вдруге Україна визнала юрисдикцію *ad hoc* МКС щодо злочинів, вчинених на території України з 20 лютого 2014 року.

Визнавши юрисдикцію *ad hoc* МКС, Україна тим самим взяла на себе такі ж зобов'язання як держава-учасниця, у тому числі, у неї виникають зобов'язання щодо імплементації Римського статуту. Наша держава має пряме зобов'язання щодо ратифікації та імплементації Римського статуту МКС 1998 року та пов'язаних з ним документів також відповідно до ст. 8 Угоди про асоціацію з ЄС.

Застосування виключно стандартів ЄСПЛ та КПЛ не здатне повною мірою врахувати особливості міжнародних злочинів та надати особам, щодо яких здійснюється кримінальне провадження, найвищий рівень гарантій права на захист. Кримінальні провадження щодо вчинених міжнародних злочинів у національних правопорядках мають вестися *mutas mutandis* з урахуванням стандартів МКС. В контексті українського кримінального процесуального законодавства, потрібно внести зміни до КПК України, передбачивши особливості кримінального провадження по обвинуваченні у вчиненні міжнародних

злочинів, наприклад, шляхом доповнення КПК України відповідною главою. При цьому має враховуватися релевантна практика МКС, включаючи ту, що стосується права на захист.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Гутник В. В. Право на захист у міжнародних кримінальних судах: доктрина та практика: монографія; за наук. ред. проф. М. В. Буроменського. Львів; Харків; Одеса: Фенікс, 2018. 440 с.
2. Гутник В. В. Процесуальні права учасників міжнародних збройних конфліктів у міжнародних кримінальних судах: монографія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2016. 302 с.
3. Гутник В. В. Генезис концепції права на захист у кримінальних провадженнях у міжнародних кримінальних судах. *Від теорії міжнародного права до практики захисту прав людини. Liber Amicorum до 60-річчя проф. В. В. Мищика*: моногр. / авт. кол.; за ред. О. В. Задорожного та О. Р. Поєдинок. Київ; Одеса: Фенікс, 2016. Підрозділ 5.6. С. 690–711.
4. Гутник В. В. Право на особистий захист у практиці Комітету ООН з прав людини та Європейського суду з прав людини. *Сучасні проблеми міжнародного права. Liber Amicorum до 60-річчя проф. М. В. Буроменського*: моногр. / авт. кол.; за ред. В. М. Репецького та В. В. Гутника. Львів; Одеса: Фенікс, 2017. Підрозділ 2.8. С. 361–379.
5. Гутник В. В. Безоплатне призначення захисника: досвід Міжнародного кримінального суду. *Адвокат*. 2010. № 10. С. 23–25.
6. Гутник В. В. Право на безоплатну правову допомогу захисника у практиці діяльності Європейського суду з прав людини. *Європейські перспективи*. 2011. № 1. С. 172–176.
7. Гутник В. В. Ефективність правової допомоги захисника: досвід Європейського суду з прав людини. *Європейські перспективи*. 2011. № 1. Ч. 2. С. 160–164.
8. Гутник В. В. Адвокатські об'єднання у Міжнародному кримінальному суді. *Адвокат*. 2011. № 7. С. 31–34.
9. Гутник В. В. Міжнародне кримінально-процесуальне право: поняття та місце у системі міжнародного права. *Європейські перспективи*. 2011. № 4. Ч. 1. С. 165–168.
10. Гутник В. В. Право на судовий розгляд у розумний строк у практиці діяльності сучасних міжнародних кримінальних судів. *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини*. 2012. № 30. С. 219–226.

11. Гутник В. Право на захист у Нюрнберзькому трибуналі. *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини*. 2012. № 31. С. 159–166.
12. Гутник В. В. Деякі аспекти принципу рівності сторін як правової основи ефективного захисту у практиці міжнародних кримінальних судів. *Адвокат*. 2014. № 1. С. 36–39.
13. Гутник В. Міжнародний кримінальний суд: питання ратифікації Статуту та перспективи розгляду справи щодо подій в Україні у 2013/14. *Український Часопис міжнародного права*. 2014. № 4. С. 126–130.
14. Гутник В. В. Вимоги щодо кваліфікації захисника-адвоката у міжнародних кримінальних судах та трибуналах. *Український Часопис міжнародного права*. 2015. № 1. С. 119–126.
15. Гутник В. В. Процесуальний порядок залучення захисника у Міжнародному кримінальному суді. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2015. Вип. 35. Ч. II. Том 3. С. 188–190.
16. Гутник В. В. Право на захист за допомогою обраного захисника у міжнародних кримінальних судах: загальна характеристика. *Право і суспільство*. 2016. № 1. Ч. 2. С. 203–207.
17. Гутник В. В. Право на безоплатну правову допомогу захисника в міжнародних кримінальних судах. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2016. № 20. С. 174–177.
18. Гутник В. В. Процедура залучення захисника у порядку надання безоплатної правової допомоги у міжнародних кримінальних судах. *Науковий Вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2016. Вип. 3. Том 2. С. 168–171.
19. Гутник В. Роль секретаріатів міжнародних кримінальних судів у сфері забезпечення права на захист. *Український Часопис міжнародного права*. 2016. № 4. С. 24–33.
20. Гутник В. Право на конфіденційне спілкування з обраним захисником у практиці Європейського суду з прав людини. *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини*. 2017. Вип. 42. С. 173–179.
21. Гутник В. В. Право на захист за допомогою обраного захисника у проектах Міжнародного пакту про громадянські і політичні права. *Правова держава*. 2017. № 28. С. 113–117.
22. Гутник В. Право на правову допомогу за власним вибором у практиці Комітету ООН з прав людини. *Вісник Південного регіонального*

центру Національної академії правових наук України. 2017. № 13. С. 179–184.

23. Гутнык В. Существенные аспекты принципа равенства сторон как правовой основы обеспечения эффективной защиты в уголовных делах (практика Комитета ООН по правам человека и Европейского суда по правам человека). *Vilnius University Journal "Teisė"*. 2014. № 90. С. 49–58.

24. Гутнык В. Ограничение права обвиняемого на личную защиту в практике международных уголовных трибуналов. *Vilnius University Journal "Teisė"*. 2014. Vol. 91. P. 31–41.

25. Gutnyk V. The requirements for qualification of defence counsel in the international criminal courts and tribunals. *Vilnius University Journal "Teisė"*. 2015. Vol. 95. P. 182–192.

26. Gutnyk V. International Criminal Court: prospects for criminal prosecution of the international crimes committed in Ukraine in 2013–2015. *Revista Moldovenească de Drept Internațional și Relații Internaționale*. 2015. Nr. 3 (37). P. 139–148.

27. Гутник В. Окремі питання імплементації Римського статуту МКС у внутрішньодержавне законодавство України. *Evropský politický a právní diskurz*. 2018. Том 5. Вып. 4. С. 11–17.

***Наукові праці,
які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:***

28. Гутник В. В. Основні проблеми гарантування прав обвинувачених: Нюрнберзький трибунал – Міжнародний кримінальний трибунал для колишньої Югославії – Міжнародний кримінальний суд. *Розбудова демократичного суспільства після Нюрнберзького трибуналу*: 36. статей учасників міжнар. конф. (м. Одеса, 22–23 жовтня 2010 р.). Одеса: Фенікс, 2010. С. 233–236.

29. Гутник В. В. Компенсація за судову помилку в Міжнародному кримінальному суді. *Сучасні проблеми правової системи України*: збірник матер. II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 28 жовтня 2010 р.). Київ: Вид-во Європейського ун-ту, 2010. С. 91–92.

30. Гутник В. Правовий статус захисника у Міжнародному кримінальному суді. *Міжнародні відносини: політичні, правові, економічні, лінгвокраїнознавчі аспекти*: матер. наук. конф. факультету міжнародних відносин Львівського національного університету імені Івана Франка (м. Львів, 8–9 лютого 2011 р.). Львів: Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2011. С. 81–83.

31. Гутник В. В. Стандарти Комітету ООН з прав людини у сфері

забезпечення права на захист. *Наукові читання, присвячені пам'яті В. М. Корецького*: 36. наук. праць (м. Київ, 17 лютого 2011 р.). Київ: Вид-во Європейського ун-ту, 2011. С. 205–207.

32. Гутник В. В. Вимоги щодо кваліфікації захисників у Міжнародному кримінальному трибуналі для колишньої Югославії та Міжнародному кримінальному суді. *Міжнародні та національні механізми захисту прав людини: виклики сьогодення*: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Донецьк, 8 квітня 2011 р.). Донецьк: Сучасний друк, 2011. С. 97–98.

33. Гутник В. В. Дисциплінарна відповідальність адвоката у Міжнародному кримінальному суді. *Правове життя сучасної України*: матер. міжнар. наук. конф. професорсько-викладацького та аспірантського складу (м. Одеса, 20–21 травня 2011 р.). Т. 1. Одеса: Фенікс, 2011. С. 339–342.

34. Гутник В. В. Безоплатне призначення захисника у Міжнародному кримінальному трибуналі для колишньої Югославії. *Вибрані роботи учасників III Міжнар. наук.-практ. форуму «Принцип верховенства права та права людини»* (м. Київ, 13–15 травня 2011 р.). С. 113–117.

35. Гутник В. В. Безоплатна допомога перекладача у практиці діяльності Міжнародного трибуналу для колишньої Югославії та Міжнародного кримінального суду. *Актуальні проблеми юридичної науки – 2010*: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 26 листопада 2010 р.). У 2-х частинах. Частина 1. Київ: Національна академія управління, 2011. С. 135–137.

36. Гутник В. В. Право обвинувачених на захист у проектах статуту Міжнародного кримінального суду. *Проблеми ефективності міжнародного права*: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 29 березня 2013 р.). Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2013. С. 52–55.

37. Гутник В. Внесок Х. Лаутерпахта у становлення міжнародно-правового регулювання права обвинувачених на захист у кримінальних провадженнях. *Права людини: теорія, реальність, перспективи*: матер. наук.-практ. семінару (м. Дніпропетровськ, 12 груд. 2013 р.). Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2014. С. 66–68.

38. Гутник В. В. Збройний конфлікт в Україні: окремі питання міжнародного гуманітарного права. *Застосування норм міжнародного гуманітарного, національного кримінального та кримінального процесуального права в ході проведення антитерористичної операції на Сході України*: матеріали міжкафедрального «круглого столу»

(м. Харків, 12 лютого 2015 р.). Харків, 2015. С. 13–17.

39. Гутник В. В. Проблема кваліфікації злочинців та зобов'язання сторін збройного конфлікту в Україні (2014–2015 рр.) по забезпеченню прав його учасників у сфері кримінального судочинства. *Застосування міжнародного гуманітарного права в сучасних збройних конфліктах*: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 11 листопада 2015 р.). Київ: Українська асоціація міжнародного права, ІМВ КНУ ім. Т. Шевченка, 2015. С. 25–30.

40. Гутник В. Роль адвокатських об'єднань у гарантуванні права на захист у міжнародних кримінальних судах. *Наука міжнародного права на рубежі століть. Тенденції розвитку та трансформації*: спеціальне видання наукових статей (м. Львів, 13 жовтня 2016 р.). Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2016. С. 147–155.

41. Гутник В. Окремі питання співпраці України з Міжнародним кримінальним судом. *Конфлікти на пострадянському просторі: глобальний та локальний виміри*: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 13 грудня 2016 р.). Львів: Факультет міжнародних відносин ЛНУ ім. І. Франка. С. 15–18.

42. Гутник В. В. Правова природа права на особистий захист у кримінальних провадженнях. *Міжнародне право: De Lege Praeterita, Instante, Future*: матер. VI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 25 листопада 2016 р.). Одеса: Фенікс, 2016. С. 34–37.

43. Gutnyk V. Międzynarodowe trybunały karne i wzmocnienie ochrony ludności cywilnej. *Civilians in contemporary armed conflicts: Rafal Lemkin's heritage* (Lviv, 15–16 October 2015). Warsaw: Warsaw University Press, 2017. P. 71–74.

44. Гутник В. Право на безоплатну правову допомогу захисника у проектах Європейської конвенції з прав людини. *Безпекові виклики у геополітиці XXI століття*: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 23–24 листопада 2017 р.). Львів: Факультет міжнародних відносин ЛНУ імені Івана Франка, 2017. С. 24–26.

45. Гутник В. В. Правова природа права на безоплатну правову допомогу захисника. *Захист прав людини і основоположних свобод як життєво важлива основа всеохоплюючої безпеки в Європі*: матер. Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 25-річчю Гельсінського документа 1992 року «Виклик часу перемін» (м. Дніпро, 7 груд. 2017 р.). Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. С. 70–72.

**Наукові праці,
які додатково відображають наукові результати дисертації:**

46. Гутник В. Право на оскарження вироків у міжнародних кримінальних судах. *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини*. 2015. Вип. 37. Ч. 2. С. 23–30.

47. Гутник В. До питання кваліфікації збройного конфлікту в Україні 2014/16 та його впливу на міграційні процеси в Європі. *Транскордонна безпека: політико-правовий, соціально-економічний, гуманітарний та екологічний вимір*. Зб. матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 21 квітня 2017 р.). Львів: Факультет міжнародних відносин, 2017. С. 44–48.

АНОТАЦІЯ

Гутник В. В. Право на захист у міжнародних кримінальних судах: доктрина та практика. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.11 «Міжнародне право». – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України, Харків, 2018.

Дисертацію присвячено дослідженню права на захист у кримінальних провадженнях у міжнародно-правовій доктрині та практиці міжнародних кримінальних судів. Серед міжнародних кримінальних судів особливу увагу приділено практиці постійнодіючого Міжнародного кримінального суду, Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії та Міжнародного кримінального трибуналу щодо Руанди. Встановлено, що концепцію права на захист у міжнародних кримінальних судах запозичено з міжнародних актів із захисту прав людини, особливо в контексті її тлумачення Комітетом ООН з прав людини та Європейським судом з прав людини.

Визначено особливості правової природи та нормативного змісту права на захист у кримінальних провадженнях; проаналізовано генезис його міжнародно-правового регулювання та практики міжнародних судів; з'ясовано роль Секретаріату та адвокатських об'єднань у міжнародних кримінальних судах щодо забезпечення права на захист; встановлено вплив стандартів міжнародного права прав людини на міжнародне кримінальне право в контексті права на захист.

У дослідженні приділено значну увагу питанням імплементації Римського статуту Міжнародного кримінального суду у внутрішньодержавне законодавство України та гармонізації законодавства України у сфері права на захист у кримінальному провадженні з нормами Міжнародного кримінального суду.

Ключові слова: право на захист, право на особистий захист, право

на правову допомогу, право на безоплатну правову допомогу, адвокат, захисник, Міжнародний кримінальний суд, Міжнародний кримінальний трибунал щодо колишньої Югославії, Міжнародний кримінальний трибунал щодо Руанди, Комітет ООН з прав людини, Європейський суд з прав людини.

АННОТАЦИЯ

Гутник В. В. Право на защиту в международных уголовных судах: доктрина и практика. – Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.11 «Международное право». – Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Министерство образования и науки Украины, Харьков, 2018.

Диссертация посвящена исследованию права на защиту в уголовных судопроизводствах в международно-правовой доктрине и практике международных уголовных судов. Среди международных уголовных судов особое внимание уделено практике постоянно действующего Международного уголовного суда, Международного уголовного трибунала по бывшей Югославии и Международного уголовного трибунала по Руанде. Установлено, что концепцию права на защиту в международных уголовных судах заимствовано из международных актов по защите прав человека, особенно в контексте ее толкования Комитетом ООН по правам человека и Европейским судом по правам человека.

Определены особенности правовой природы и нормативного содержания права на защиту в уголовных судопроизводствах; проанализирован генезис его международно-правового регулирования и практика международных судов; выяснена роль Секретариата и адвокатских объединений в международных уголовных судах по обеспечению права на защиту; установлено влияние стандартов международного права прав человека на международное уголовное право в контексте права на защиту.

В исследовании уделено значительное внимание вопросам имплементации Римского статута Международного уголовного суда во внутригосударственное законодательство Украины и гармонизации законодательства Украины в области права на защиту в уголовном судопроизводстве нормам Международного уголовного суда.

Ключевые слова: право на защиту, право на личную защиту, право на правовую помощь, право на юридическую помощь, адвокат,

защитник, Международный уголовный суд, Международный уголовный трибунал по бывшей Югославии, Международный уголовный трибунал по Руанде, Комитет ООН по правам человека, Европейский суд по правам человека.

SUMMARY

Gutnyk V. V. The right to defence in international criminal courts: doctrine and practice. – The qualifying scientific work on the manuscript copyright.

Dissertation for obtaining the degree of Doctor of Legal Science in specialty 12.00.11 "International Law" – Yaroslav Mudryi National Law University, Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kharkiv, 2018.

The dissertation is devoted to the analysis of the right to defence in criminal proceedings in the international legal doctrine and practice of international criminal courts. Among the international criminal courts, particular attention is paid to the practice of the permanent International Criminal Court, the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia and the International Criminal Tribunal for Rwanda.

The features of legal nature and normative content of the right to defence in criminal proceedings are determined; the genesis of its international legal regulation and practice of international courts are analyzed; the role of the Registries and Associations of defence counsels of international criminal courts in the field of ensuring the right to defence is clarified, and the influence of international human rights standards on international criminal law in the context of the right to defence is defined.

It is proved that the international legal norm on the right to defence in criminal proceedings is customary, general and inherent, in the sense that in a democratic society every person has the right to defence in a criminal proceeding. Ensuring the right to defence is one of the basic principles of criminal justice and is a prerequisite for the achievement of a fair trial. It is provided in all democratic states and proscribed in the main international legal documents in the field of human rights, also the international humanitarian law and the statutes of international criminal courts.

International Criminal Courts perceive the ideology of international bodies in the field of human rights protection, but take into account the purpose of their creation and jurisdiction, they establish additional guarantees of the right to defence. For example, the practice of the UN Human Rights Committee and the European Court of Human Rights do not establish the requirements for the qualification of a defence counsel; this question falls within the competence of the state. Instead, international criminal courts not

only establish the requirements for the qualification of defence counsel, but these requirements are much higher than in accusation procedures in national criminal proceedings.

The right to defence in the international judicial and quasi-judicial bodies for the protection of human rights has a fundamentally different legal nature and practice than in the judicial authorities that acted before that. The Human Rights Committee and the ECtHR form international standards for ensuring the right to defence, and States are required to adhere to such standards in their domestic systems. The right to defence through the work of international bodies in the field of human rights protection (first of all the ECtHR and Human Rights Committee) and the practice of national courts becomes customary law.

International criminal courts establish standards for ensuring the right to defence, which they observe in their practice. Such standards implicitly affect on domestic law. The analysis of the negotiation's process of drafting charters of contemporary international criminal courts makes it possible to assert that the primary rights of the accused when they were created contained in international human rights instruments (ICCPR, ECHR).

Particular attention is paid to the right to self-defence, the right to legal assistance of his own choosing and the right to free legal aid.

Attention is drawn to the fact that in criminal proceedings of international crimes covered the domestic legal order should take into account the particularities *mutas mutandis* of the ICC standards. It is proposed to amend the Criminal Procedure Code of Ukraine, providing the features of criminal proceedings on charges of committing international crimes, for example, by supplementing the Criminal Procedure Code of Ukraine with the relevant chapter. This should take into account relevant case-law of the ICC, including those relating to the right to defence.

Key words: right to defence, right to self-defence, right to legal assistance, right to assigned legal aid, advocate, defence counsel, the International Criminal Court, the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, the International Criminal Tribunal for Rwanda, the UN Human Rights Committee, the European Court of Human Rights.

Відповідальний за випуск:
кандидат юридичних наук, доцент
В. М. Стешенко

Підписано до друку 15.01.2019 р. Формат 60*90/16
Папір офсетний. Віддруковано на різнографі.
Умовн. друк. арк. 1,7. Облік. вид. арк. 1,9.
Тираж 120 прим. Зам. № 384.

Друкарня
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
61024, м. Харків, вул. Пушкінська 77